

Αναγνώσεις μιας αφηγηματικής συνέντευξης: Περιορισμένη ένταξη ή στρατηγική «λάθε βιώσας»¹;

Αμαλία Φραγκίσκου*

1. Εισαγωγικά

Η ανάλυση της βιογραφικής αφήγησης και η ανακατασκευή της ιστορίας ζωής στο πλαίσιο της ερμηνευτικής μεθόδου (κατανόηση – ενσυναίσθηση) αποτελεί βασική επιστημολογική συνιστώσα της ποιοτικής ερευνητικής προσέγγισης. Μετά την πρώτη κατανόηση του αυτοβιογραφικού υλικού ακολουθεί η αναζήτηση και η άντληση ερεθισμάτων και νέων πληροφοριών καθώς και η στοχαστική τους εξέταση. Έτσι, και οι δύο «αναγνώσεις» που παρουσιάζονται κινούνται στο πλαίσιο της διατήρησης των επιλογών που σαφώς περιγράφεται στις θεωρίες κοινωνικής ένταξης και συγκεκριμένα στην εξισορρόπηση μεταξύ προσαρμογής και αυτονομίας δράσης. Ένα επιπλέον πλαίσιο αξιολόγησης προσφέρει το κανονιστικό πλαίσιο της θεωρίας των ικανοτήτων (capabilities), που από τη δεκαετία του 1980 προσδιόρισε ο A. Sen,² προσέγγιση η οποία δίνει έμφαση στη σημασία της ελευθερίας της επιλογής³ και στην ισορροπία μεταξύ των υλικών και μη υλικών

* Ερευνήτρια ΕΚΚΕ.

1. Πρόκειται για βασική αρχή της φιλοσοφίας του Επίκουρου (να ζεις στην αφάγεια, να διαφεύγεις της προσοχής).

2. Βλ. περαιτέρω Sen A. (1987), «The standard of living», in Sen, Muellbauer, Kanbur, Hart, and Williams, *The Standard of Living: The Tanner Lectures on Human Values*, Cambridge, Cambridge University Press, Sen A. (1992), *Inequality Re-examined*, Oxford, Clarendon Press, Sen A. (1993), «Capability and well-being», in Nussbaum and Sen (eds), *The Quality of Life*, Oxford, Clarendon Press, pp. 30–53.

3. Μία βασική συνιστώσα της προσέγγισης για την αξιολόγησή τους, είναι η διαπίστωση της σπουδαιότητας της πραγματικής ελευθερίας προκειμένου να εκτιμηθεί το πλεονέκτημα ενός ανθρώπου. Επιπλέον προσμετράται η ετερογένεια των ατόμων και η διαφοροποίησή τους ως προς τη δυνατότητα που έχουν να μετατρέπουν τους πόρους

παραγόντων, προκειμένου να αξιολογηθεί η ανθρώπινη ευημερία. Επιπλέον για την ανάλυση λαμβάνουμε υπόψη την αναγκαιότητα συνεκτίμησης της επίδρασης της εγχώριας οικονομικής κρίσης και των διεθνών πολιτικο-κοινωνικο-οικονομικών ανακατατάξεων κατά τη συλλογή και επεξεργασία του εμπειρικού υλικού. Η αφηγηματική συνέντευξη⁴ πραγματοποιήθηκε στις 18 Απριλίου του 2011. Η αφηγήτρια μετανάστρια είναι 59 ετών, προέρχεται από τις Φιλιππίνες και βρίσκεται στην Ελλάδα 21 χρόνια. Κατά την ανωνυμοποίηση του υλικού μας την ονομάσαμε Άντα. Εργάζεται ως αυτοαπασχολούμενη οικιακή βοηθός. Η ίδια προτίμησε να αφηγηθεί την ιστορία της ζωής της στα Αγγλικά.

Στόχος μας είναι να περιγράψουμε την «εκδίπλωση» της αφηγήτριας μετανάστριας μέσα από την ανακατασκευή της ιστορίας της ζωής της. Επιχειρείται η ανάδειξη ενός ευρήματος της βιογραφικής συνέντευξης που λεκτικά εκφέρεται ως ένα δικαίωμα στη διατροφική διαφορά και υποδηλώνεται ως μη περαιτέρω συμμόρφωση, ως μία ψυχολογική στάση της αφηγούμενης μετανάστριας να αποφασίσει τη διατήρηση της αυτονομίας της και της μη αφομοίωσης. Η προβληματική που γεννάται είναι το αν κατά τη διάρκεια της εξέλιξης της διαδικασίας της ένταξης υπάρχει ένα ανιχνεύσιμο στάδιο που παρέχει συνθήκες ασφαλείας που επιτρέπουν τον αυτοπροσδιορισμό.

2. Η δυναμική της ποιοτικής προσέγγισης

Το έναυσμα για αυτήν την άλλη ερμηνευτική προσέγγιση ήταν η εντύπωση που μου προκάλεσε η θεαματική «μεταμόρφωση» της αφηγήτριας στο σημείο που δηλώνει ότι δεν είναι πια υποχρεωμένη να τρώει τα φαγητά τους. Η αλλαγή του τόνου της φωνής, η ανόρθωση της στάσης του σώματος, το ευθυτενές βλέμμα έδειξαν έναν άνθρωπο που ανακτά την αξιοπρέπειά του, που δηλώνει περήφανα την αποφυγή της ταπεί-

τους σε πολύτιμες δραστηριότητες, καθώς και η πολυδιάστατη φύση των δραστηριοτήτων που προκαλούν την ευτυχία.

4. Για μια εμπεριστατωμένη παρουσίαση αυτής της ειδικού τύπου συνέντευξης σε βάθος (narrative interview) για τη διερεύνηση των βιωμένων εμπειριών του παρελθόντος, βλ. Τσιώλης Γ., 2006, *Ιστορίες ζωής και βιογραφικές αφηγήσεις. Η βιογραφική προσέγγιση στην κοινωνιολογική ποιοτική έρευνα*, Αθήνα, Κριτική.

νωσης και τον έλεγχο του να βρεθεί σε συνθήκες να ξανασυμβεί. Το λανθάνον αυτό μήνυμα ξεπερνούσε σε βαρύτητα τα προφορικά περί τροφής λεχθέντα. «Ο προφορικός λόγος εξάλλου συνοδεύεται πάντα από μια συναισθηματική φόρτιση και μηνύματα μη λεκτικά (χειρονομίες, τόνος φωνής) τα οποία του προσδίδουν νόημα... η διήγηση των υποκειμενικών εμπειριών υπακούει σε ένα πλέγμα ιδιαίτερων νοημάτων, λεκτικών ή μη, που συνδέονται στενά με την όλη προσωπικότητα και τις ιδιοτυπίες των βιωμάτων του αφηγητή (Θανοπούλου Μ., Πετρονότη Μ. 1987: 29-30).

Επίσης, μετά το πέρας της συνέντευξης έγινε μια συζήτηση στην οποία συμμετείχε και ο σύντροφός της, κατά την οποία προέκυψαν κάποιες πληροφορίες ρητές και υπόρρητες αλλά και η παρατήρηση ότι η Άντα υπήρχε στο χώρο με τον τρόπο που υπήρξε στιγμιαία στη διάρκεια της αφήγησης. Η βιογραφική προσέγγιση ως μέθοδος ενθαρρύνει την αξιοποίηση νέων ερεθισμάτων. «Η δυνατότητα πολλαπλών αναγνώσεων κάθε αφήγησης ζωής δίνει την ευκαιρία αναγνώρισης των πολυάριθμων όψεων της υποκειμενικής αλήθειας και της καθημερινής πραγματικότητας» (Θανοπούλου Μ., Πετρονότη Μ. 1987: 38). Στη συνέχεια, και στο πλαίσιο της βιογραφικής προσέγγισης η οποία εξετάζει τις εμπειρίες που προηγήθηκαν ή ακολούθησαν, έγινε προσπάθεια ανακατασκευής του λανθάνοντος νοήματος ώστε να σχηματιστεί το βιογραφικά δομημένο πλαίσιο από το οποίο στη συνέχεια αντλήθηκε υλικό για ανάλυση και ερμηνεία.

Το ευρύτερο πλαίσιο ανάπτυξης του θέματος αφορά στην προσέγγιση της μετανάστευσης περισσότερο ως μια ψυχοκοινωνική⁵ παρά ως μια στατιστική έννοια, και στη θεώρηση της ένταξης ως πολύπλευρης μη γραμμικής διαδικασίας που απαιτεί, μεταξύ άλλων παραγόντων, την ικανότητα προσαρμογής των ίδιων των μεταναστών και μεταναστριών.⁶ Η μέθοδος της αυτοβιογραφικής αφηγηματικής συνέ-

5. Gil M. et al. (2007), «Immigrants intergration indicators, Proposal for contributions to the formulation of a system of common intergration indicators», INTI Programme Report «Integration of third-country nationals», EC.

6. Οι κατευθυντήριες γραμμές της Ε.Ε., όπως ανιχνεύονται σε μελέτες που εκπονεί και εγχειρίδια που εκδίδει, τα τελευταία χρόνια δίνουν έμφαση στη διαμόρφωση γενικής πολιτικής για την κοινωνική ενσωμάτωση των κοινωνικά ευάλωτων ομάδων και ενθαρρύνουν τα κράτη-μέλη να προσδιορίσουν τομείς ένταξης ή να εντοπίσουν κοινές βασικές διαστάσεις σχετικά με την κοινωνική ενσωμάτωση μεταναστών. Niessen J., Schibel Y. (2007), «Handbook on integration for policy-makers and practitioners»,

ντευξης έτσι όπως αναπτύχθηκε από τον Fritz Schütze επιτρέπει την ανάδειξη των πολλών διαστάσεων της κοινωνικής ένταξης μέσα από την εμπειρία και τη δράση των υποκειμένων και της αλληλεπίδρασης με το κοινωνικό πλαίσιο στη χρονική εξέλιξη της βιογραφικής διαδικασίας. Με αφετηρία την κριτική κοινωνιολογία, η μέθοδος προτείνει τη χρησιμοποίηση της ιστορίας ζωής ως πλαισίου ανάλυσης κοινωνικών δομών και διατύπωσης θεωρητικών συμπερασμάτων μέσα από συγκεκριμένη μεθοδολογία συλλογής και ανάλυσης του ερευνητικού υλικού. Στο πλαίσιο του τμήματος ανάπτυξης ποιοτικών δεικτών της έρευνας «Γυναικεία μετανάστευση στην Ελλάδα», η επεξεργασία των συνεντεύξεων με γυναίκες μετανάστριες ακολούθησε ένα αυστηρό μεθοδολογικό πρωτόκολλο δομικής περιγραφής ανά θεματική ενότητα και αναλυτικής αφαίρεσης με σκοπό τη σχηματοποίηση γνωστικών σχημάτων.⁷

Στη συνέχεια παρουσιάζεται η ανάλυση της αφήγησης ζωής της μετανάστριας από τις Φιλιππίνες. Κεντρικά θέματα που αναδεικνύονται στη βιογραφική ανασύσταση είναι: α) η φυσική απώλεια των γονέων της, που σήμαινε την απώλεια του σπρίγματος που της πρόσφεραν σε μια ζωή που δεν είχε η ίδια επιλέξει· β) η μετανάστευση στην Ελλάδα που βιώθηκε ως υπέρβαση, σε μια ψυχική σύγκρουση όπου η απελπιστική της κατάσταση υπερνίκησε τον φόβο της για το άγνωστο (μακρινός και άγνωστος τόπος)· γ) η καθοριστική πρώτη της εμπειρία ως εσωτερικής όπου, απόλυτα εξαρτημένη, βιώνει την έσχατη στέρση (τροφής) και προσβολής της προσωπικότητά της·

ΕΣ. Η ένταξη ορίζεται ως μια δυναμική, αμφίδρομη διαδικασία αμοιβαίας προσαρμογής που απαιτεί τη διαμόρφωση ενός πλαισίου αμοιβαίου σεβασμού διαφορετικών πολιτισμών και παραδόσεων και συστήνουν την ανάληψη σοβαρών δεσμεύσεων από την κοινωνία υποδοχής για τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις των μεταναστών (European Agenda for the Integration of Third-Country Nationals, European Commission, COM (2011) 455 final, 20/7/2011).

7. «Η βάση της αναλογίας αφήγησης και εμπειρίας είναι ότι ο αφηγητής είναι αναγκασμένος να χρησιμοποιήσει για τη διαμόρφωση της αφήγησής του γνωστικά σχήματα που οργανώνουν όχι μόνο τη διήγηση αλλά και την πρότερη διαδικασία της εγγραφής της εμπειρίας στη βιογραφική μνήμη. Αυτά τα γνωστικά σχήματα είναι: α) Ο φορέας της βιογραφίας και άλλοι φορείς δράσης καθώς και το πλέγμα των σχέσεων που τα συνδέουν. β) Η αλυσιδωτή αλληλουχία των γεγονότων και εμπειριών που καθορίζουν τη δομή της διήγησης ως σειρά θεματικών ενοτήτων (sequenciality). γ) Το κοινωνικό πλαίσιο μέσα στο οποίο είναι ενταγμένες οι εμπειρίες και τα γεγονότα. δ) Η συνολική μορφή (Gestalt) της ιστορίας ζωής» (Κόντου Μ. 2004: 8).

δ) η αντίδρασή της και η ανάληψη εμπρόθετης δράσης στηριζόμενη σε φίλους· ε) η συντροφική σχέση και η συστηματική περιφρούρησή της, η ικανοποίηση των γευστικών της προτιμήσεων και η νεοαποκτηθείσα διαπραγματευτική της δυνατότητα στον επαγγελματικό της χώρο.

Εκτός από τον εντοπισμό των βασικών δομών της βιογραφικής αφήγησης (βιογραφικά σχέδια, προσδοκίες, δράση εμπρόθετη ή μη) το κανονιστικό πλαίσιο⁸ της αξιολόγησης της θεωρίας των δυνατοτήτων/ικανοτήτων επιτρέπει την ανίχνευση πολύτιμων λειτουργικοτήτων ζωής (valuable functionings) μέσα από τα βιογραφικά σχέδια των υποκειμένων. Πρόκειται για μια κανονιστική θεωρία με κεντρική σύλληψη την ιδέα ότι η ελευθερία για την επίτευξη της ευημερίας έχει να κάνει με το τι είναι σε θέση οι άνθρωποι να κάνουν και να είναι. Οι βασικές ικανότητες αφορούν στην πραγματική ευκαιρία για την αποφυγή της φτώχειας και χρησιμεύουν «όχι τόσο πολύ για την ταξινόμηση του βιοτικού επιπέδου, αλλά για την απόφαση σχετικά με το cut-off σημείο εκτίμησης της φτώχειας και της στέρησης» (Sen 1987: 109). Οι λειτουργικότητες είναι συστατικό στοιχείο της ανθρώπινης ύπαρξης και έτσι η αξιολόγηση της ποιότητας ζωής/ευημερίας πρέπει να αξιολογεί αυτά τα συστατικά στοιχεία (Sen 1992: 39). Πρόκειται για «beings and doings»... αυτές οι «υπάρξεις και πράξεις» είναι οι κοινές συνισταμένες, συγκροτούν αυτό που κάνει μια ζωή πολύτιμη. Οι «λειτουργικότητες» αφορούν στην επίτευξη της ευημερίας, οι «ικανότητες» στην ελευθερία επιδίωξης της ευημερίας, που ο Sen αποκαλεί «ευημερία της ελευθερίας» -well-being freedom (Sen 1992: 40). Οι λειτουργικότητες και οι δυνατότητες συναντώνται με μια εννοιολογική μετατόπιση που περιλαμβάνει την επιλογή, στην έννοια της «εκλεπτυσμένης λειτουργίας» (refined functioning) που πρότείνει ο Sen (1987: 36-37) για να ορίσει τη λειτουργία που λαμβάνει υπόψη τις διαθέσιμες εναλλακτικές λύσεις.

8. Η προσέγγιση των ικανοτήτων/δυνατοτήτων γίνεται γενικά κατανοητή ως ένα ευέλικτο πλαίσιο πολλαπλών χρήσεων γι αυτό και προτιμάται ο όρος «προσέγγιση» από τον όρο «θεωρία».

3. Η αφήγηση ζωής της Άντας: μορφή (*gestalt*) και δομές βιογραφικής διαδικασίας

Η αφήγηση της Άντας είναι μια εξιστόρηση πόνου, απώλειας και μοναξιάς. Δεν επιδιώκει την ένταξή της, αν και τυπικά έρχεται νόμιμα στη χώρα και αναπτύσσει εμπρόθετη δράση όταν απειλείται ο ζωτικός της χώρος. Στην περίπτωση της, τα όρια των στοιχειωδών (*elementary*) και πολύτιμων λειτουργιών (*valuable functionings*) μοιάζουν συχνά να συγχέονται. Η τροφή είναι για εκείνη βιολογική ανάγκη, ενώ οι προϋποθέσεις εξασφάλισής της και αποδοχής ή άρνησης να την λάβει συνιστούν πολύτιμη λειτουργικότητα.

Ανάλογη σύγχυση παρατηρείται και στον τρόπο άρθρωσης της ομιλίας της. Πολλά και συχνά λάθη δεν οφείλονται πάντα σε ανεπαρκή χρήση της γλώσσας αλλά παραπέμπουν σε σαφείς υποδηλώσεις. Όταν για παράδειγμα εκ παραδρομής λέει «I am five years old...» αντί I was, σκέφτομαι ότι είναι όντως πέντε χρονών και σε αυτά τα πρώιμα παιδικά χρόνια στρέφεται για να τραφεί, υλικά, συναισθηματικά και ψυχικά. Δείχνει σα να μιλάει σπάνια και συχνά φέρεται σα να συνειδητοποιεί κάποια πράγματα, εκείνη τη στιγμή που ακούει τον εαυτό της. Δεν έχει επεξεργαστεί το παρελθόν και η αναδρομή σε αυτό είναι συχνά οδυνηρή. Τα θέματα που εκθέτει δεν είναι δομημένα αλλά αποσπασματικά. Προκειμένου να γίνουν κατανοητά πρέπει κανείς να αντλήσει και να συνθέσει πληροφορίες από όλη την αφήγηση, πληροφορίες που πολλές φορές δίνονται τυχαία. Δυσκολεύεται να εκφραστεί, μπερδεύει τα πρόσωπα, δυσκολεύεται να θυμηθεί χρονολογίες και γενικά αφηγείται χαοτικά. Η Άντα αντιλαμβάνεται τον κόσμο και την πραγματικότητα φοβικά και σε αυτό το περιβάλλον εκείνη, ένα όν που χρειάζεται «τροφή» και ταυτόχρονα υποχρεούται να την εξασφαλίσει σε άλλους, όντας η ίδια «ανήλικη». Διεκδικεί την αξιοπρέπειά της στο να την εξασφαλίζει, το δικαίωμά της να αρνηθεί να φάει κάτι που δεν της αρέσει και την απόλαυση της ανακούφισης να μην υποχρεώνεται να μαγειρέψει ή να την ταΐζουν με αγάπη.

Η βιογραφική πορεία συγκροτείται σταδιακά κατά τη διάρκεια της αποσπασματικής αφήγησης. Ο λόγος για τον οποίο μετανάστευσε ήταν η αδυναμία υποστήριξης της εξαρτημένης ήδη βιογραφικής τροχιάς. Ανήλικη μπέρα δύο παιδιών, εργάζεται σκληρά η ίδια ενώ ο σύζυγος πολυγαμικός και τζογαδόρος την επιβαρύνει. Ο θάνατος

των γονιών της την καθιστά αδύναμη να δράσει και εξαιρετικά ευάλωτη. Η μετανάστευση δεν αποτελεί για εκείνη προσπάθεια αυτονομίας αλλά μοιραία υποταγή σε υπόδειξη ανθρώπου της εμπιστοσύνης της. Δεν τη βιώνει ως δράση, δεν αντιλαμβάνεται καν τον εαυτό της στο στάδιο της αρχικής εγκατάστασής της ως εσωτερικής. Είναι μόνη. Έχει στην πατρίδα της άλλα έξι αδέρφια και μόνο αυτή έφυγε. Φοβάται. Υπάρχει «πρωτόγονα». Είναι τρομαγμένη, ανήμπορη, μόνη σε ένα ολότελα ξένο και εχθρικό περιβάλλον. Νιώθει πράγμα μετὰ ξύ πραγμάτων. Συνοψίζει αυτήν την τρομακτική περίοδο λέγοντας ότι «εργάστηκε στην Πολιτεία, ζώντας για τριάμισι χρόνια με τρεις ορόφους, τρία παιδιά, δύο αυτοκίνητα...Είναι αδύνατη -very thin». ΠΙΝΑΕΙ. Καταρρέει και τότε μεταμορφώνεται εσωτερικά καθώς για πρώτη φορά στη ζωή της αναλαμβάνει εμπρόθετη δράση. Λες και η αναγνώριση της πείνας έφερε την επίγνωση ότι είναι άνθρωπος κι όχι πράγμα. Σε αντιδιαστολή, όταν παίρνει τη ζωή της στα χέρια της και οριοθετεί τη μικρή της όαση αφήνεται σε μια σχέση εμπιστοσύνης που την τρέφει σωματικά και ψυχικά, κι έτσι «... little by little, become fat and happy with my relation». Εξακολουθεί να φοβάται «Until now I never eat their foods. I Never TOUCH even! I am afraid from that time until now». Οι ξένοι έχουν τα φαγητά τους. Εκείνη θέλει να τρώει τα δικά της φαγητά. Θέτει τους όρους της και σέβεται τους όρους των άλλων, προσδιορίζοντας με ακρίβεια τα όρια σχέσης αμοιβαιότητας, λανθάνουσας υποταγής (λέει συνεχώς κυρία, 'ma'am') και εξασφαλίζοντας συνθήκες απόστασης και επιλογής. Επιλέγει να αφηγηθεί στα αγγλικά και αν καθώς είπε καταλαβαίνει λίγα ελληνικά, είναι σαφές ότι δεν ενδιαφέρθηκε να μάθει τη γλώσσα. Τηρεί τις υποχρεώσεις της προς τα παιδιά της και αν και λείπει εικοσιένα χρόνια ζει έντονα τη σχέση ειδικά με την κόρη της. Στενοχωρείται όταν η κόρη παρατάει τις σπουδές της, παντρεύεται και κάνει παιδιά, ενώ εκείνη ήλπιζε να αυτονομηθεί επαγγελματικά. Φοβάται μήπως της συμβούν τα ίδια. Αυτή η διαπίστωση δείχνει ότι η Άντα θεωρεί ότι υπέστη τη μοίρα του φύλου της. Η κόρη της όμως της δηλώνει ότι «δεν είμαστε το ίδιο» και φαίνεται να συγκρούεται μέσα της η διάψευση με την αναγνώριση υπεύθυνης στάσης της κόρης της. Αν και υπάρχει απόσταση, η σχέση μητέρας - κόρης, με τις ταυτίσεις και τις αναπτυξιακές μεν αλλά και οδυνηρές διαφοροποιήσεις, διαγράφεται καθαρά.

Τέλος, ώριμα πια αναθεωρεί παλαιότερες ιεραρχήσεις και υποστηρίζει τα μελλοντικά σχέδια επιστροφής με κριτήριο πια τις σχέσεις κι όχι τα χρήματα «...the important it's not- Σιγά-σιγά εγώ να καταλαβαίνω κυρία, not the money only. I miss my children. I want to- I want them. I want to see my children, my sister». Την περιμένουν.

4. Περιθωριακή ένταξη - η τυπολογία των στρατηγικών ένταξης

Οι στρατηγικές ένταξης που διαγράφονται είναι: α) η ανάπτυξη σχέσεων εμπιστοσύνης μέσα από γνωριμίες της (πρώτη μετακίνηση) και οι επαφές με άτυπα κοινωνικά δίκτυα (φίλες – ομόθρησκοί της) προκειμένου να βελτιώσει τις συνθήκες ζωής και εργασίας, β) η επίτευξη επαγγελματικής κινητικότητας (από εσωτερική οικιακή βοηθός σε εξωτερική), και γ) η απόκτηση συντροφικής σχέσης αγάπης και εμπιστοσύνης όπου εκπληρώνονται οι περισσότερες στοιχειώδεις και πολύτιμες λειτουργικότητες. Εξετάζοντας τη βιογραφική τροχιά της Άντας βρίσκουμε ότι, παρόλο που στην αφετηρία της πληροί την προϋπόθεση για εργασιακή και κοινωνική ένταξη καθότι μεταναστεύει νόμιμα στην Ελλάδα (με άδεια παραμονής και εργασίας), η περίπτωση της ανταποκρίνεται στην τυπολογία της περιθωριακής-περιορισμένης ένταξης.⁹

Πράγματι η Άντα όσον αφορά στο δείκτη για την ένταξη «πρόσβαση και υπέρβαση των οικιακών υπηρεσιών» και στο δείκτη «εκμάθη-

9. Στους βασικούς τομείς ένταξης των μεταναστών, οι επιμέρους δείκτες που περιλαμβάνονται εξετάζουν τη συμμετοχή στην οικονομική δραστηριότητα, την απασχόληση, την αυτοαπασχόληση και την ανεργία, την αντιστοιχία μεταξύ τυπικών προσόντων και εργασίας, την εκπαιδευτική επάρκεια, τη σχολική επίδοση και την εγκατάλειψη του σχολείου, το μέσο διαθέσιμο εισόδημα και τον κίνδυνο φτώχειας, την κατάσταση της προσωπικής υγείας και, τέλος, τη χορήγηση ιθαγένειας-πολιτογράφηση και την απόδοση του καθεστώτος του επί μακρόν διαμένοντος μετανάστη. Kraszewska K., Knauth B., Thorogood D. (2011), «Indicators of immigrant integration, A pilot study», Methodologies and Working Papers, Eurostat, European Commission. Για περαιτέρω προσέγγιση σχετικά με ποιοτικούς δείκτες βλ. Palo D., Faini R., Venturini A. (2006), «The social assimilation of immigrants», και Fermin A., Kjellstrand S. (2005), «Study on immigration, integration and social cohesion», European Commission, Employment and Social Affairs DG.

ση γλώσσας και απόκτησης εφοδίων» επιβεβαιώνει το αναμενόμενο για την εθνικότητά της (Φιλιππινέζα) πρότυπο περιορισμένης κινητικότητας στην αγορά εργασίας (παραμονής στο χώρο των οικιακών υπηρεσιών), και αξιοποίησης της αγγλικής γλώσσας (*lingua franca*).

Επίσης, όσον αφορά στο δείκτη «κοινωνική αναγνώριση» και «κοινωνική και πολιτική συμμετοχή» κινείται σε μία «νησίδα» αναγνώρισης, με συναντήσεις με ομόθρησκους κάθε Κυριακή, δεν έχει σχέσεις με Έλληνες παρά μόνο με μερικούς συζύγους φίλων της σε μικτούς γάμους και χωρίς καμία συμμετοχή ούτε μέσω της εθνοτικής της κοινότητας (δηλώνει ότι δεν γνωρίζει καν την ύπαρξη του συλλόγου ΚΑΣΑΠΙ). Όσον αφορά στο δείκτη «στέγαση» ζει με τον Αιγύπτιο σύντροφό της σε ένα υπόγειο διαμέρισμα χαμηλής ποιότητας με αρκετές στερήσεις. Εκπληρώνει το γονικό της ρόλο (δείκτης «οικογένεια») στέλνοντας χρήματα στα παιδιά της και διατηρεί το διπλό προσανατολισμό κάνοντας μελλοντικά σχέδια επιστροφής και επιχειρηματικής δραστηριοποίησης στη γη που αγόρασε στη χώρα της.

5. Στρατηγική περιορισμένης ορατότητας – βιογραφική τροχιά

Στο επιστημολογικό πλαίσιο της βιογραφικής μεθόδου ανακατασκευής του λανθάνοντος νοήματος της ατομικής δράσης μέσα από την οποία πραγματοποιείται η κοινωνική διαδικασία, επιχειρούμε τη διακινδύνευση μιας «άλλης» ανάγνωσης των παραπάνω δεικτών κοινωνικής ένταξης. «Με την ανάπτυξη ερμηνευτικών κανόνων και διαδικασιών, η βιογραφική μέθοδος, όπως αυτή έχει αναπτυχθεί από τον Fritz Schütze (1983, 1984, 1993), και χρησιμοποιείται πλέον σήμερα ευρέως στην κοινωνιολογία δεν είναι μόνο μια μακρο-παράτηρηση των αλλαγών των βιογραφικών φάσεων, αλλά είναι και μια μικρο-ανάλυση της αυτοβιογραφικής διήγησης των εμπειριών. Εξασφαλίζει έτσι τη δυνατότητα ανακατασκευής και ανάλυσης τόσο της επίδρασης του κοινωνικού πλαισίου πάνω στην προσωπική εμπειρία όσο και της προθετικής δράσης και της προσπάθειας του ατόμου να πραγματοποιήσει, μέσα από περιορισμούς και αντιξοότητες, τα βιογραφικά του σχέδια. Έτσι το υποκείμενο θεωρείται όχι μόνο εκτεθειμένο στις κοινωνικές δομές αλλά και δραστήριο ον που αναπαράγει

τις κοινωνικές δομές, ή αντιστέκεται, διαμορφώνοντάς τις εκ νέου» (Κόντου Μ. 2004: 7). Ας επιχειρήσουμε λοιπόν την επανεξέταση των προαναφερθέντων δεικτών με την οπτική των νέων ερεθισμάτων και πληροφοριών που προκύψανε.

Πρόσβαση και υπέρβαση των οικιακών υπηρεσιών. Εκμάθηση γλώσσας και απόκτηση εφοδίων

Η Άντα έχει παραμείνει στο χώρο των οικιακών υπηρεσιών αλλά έχει θέσει τους δικούς της όρους. Την πρώτη της μεγάλη μετακίνηση μετά από τριάνμισι χρόνια εργασίας ως εσωτερική οικιακή βοηθός¹⁰ την βιώνει ως ένταξη στην αγορά εργασίας εκμεταλλευόμενη το προσόν της αγγλικής γλώσσας και απευθυνόμενη σε Άγγλους εργοδότες. Είναι σαφές ότι τώρα υπάρχει πλαίσιο (εξωτερική διαμονή-ωράριο), συγκεκριμένα καθήκοντα και απαλλαγή από το μαγείρεμα. Η τροφή και η διατροφή φαίνεται να είναι ιδιαίτερα σημαντική για την Άντα «No cooking. I stay there... maybe seven years?» νιώθει σχετικά ασφαλής και βρίσκει δεύτερη δουλειά. Η καινούργια αυτή εργασιακή σχέση σηματοδότησε μια άλλη αρχή. Το υποδηλώνει ενθουσιούμενη με σημασία την ημέρα της νέα συνεργασίας. «...Sunday evening, after morning- That was... I cannot forget. That was June... 29, I think...». Δε δείχνει να έχει παραιτηθεί από άλλες φιλοδοξίες. Αντίθετα, δείχνει να έχει επίγνωση των πραγματικών συνθηκών και δυνατοτήτων της. Όταν ήρθε στην Ελλάδα ήταν ήδη γιαγιά με τρίχρονο εγγονάκι. Έπρεπε να δουλέψει και να στείλει χρήματα.¹¹ Σε μία απόλυτα εξαρ-

10. Προλογίζει την εμπειρία της με «περίεργο» λεκτικό τρόπο και συντακτικά λάθη που εκ των υστέρων όταν μίλησε αρκετά, θεωρώ ότι δεν ήταν τυχαία «...And then I work in Πολιτεία, living for three and a half years with three floors. Three floors, three children, two cars. I clean two cars. I am very thin because- but never mind. Έζησε τριάνμισι χρόνια με τρεις ορόφους, τρία παιδιά, δύο αυτοκίνητα. Ήταν αδύνατη. Ο λόγος που ζήτησε να φύγει ήταν ότι ήταν πληγωμένη γιατί πεινούσε. ... γιατί ακόμη και τώρα δεν μπορεί να φάει όλα τα ελληνικά φαγητά. «Because I am Filipina, I eat my foods». Στη συνέχεια διηγήθηκε ότι η εργοδότης της, η κυρία, αν και πλούσια ήταν πολύ τσιγκούνα, στερητική και σκληρή μαζι της (αφηγήθηκε ταπεινωτικά περιστατικά στερησης τροφής). MY ONLY PROBLEM MANY YEARS IS I DON'T KNOW WHAT FOODS I AM GOING TO EAT! BECAUSE YOU ARE ALWAYS ANGRY TO ME!

11. Πριν ακόμη μεταναστεύσει ήξερε ότι είναι η μόνη από τα επτά αδέρφια της που δεν πήγε σε κολλέγιο ώστε να αποκτήσει επαγγελματική ιδιότητα. Παντρεύτηκε πολύ μικρή (14 χρονών), απέκτησε δύο παιδιά και δέκα χρόνια μετά χώρισε από τον άντρα

τημένη βιογραφική τροχιά (πρόωρος γάμος, πρόωρη μητρότητα, έλλειψη πόρων, ανελαστικές υποχρεώσεις, χειρωνακτική εργασία αλλά και οικονομική μετανάστευση σε άλλες χώρες), η Άντα αναλαμβάνει εμπρόθετη δράση κάνει την υπέρβαση και ακολουθεί την παρότρυνση φίλης της που έχει ήδη μεταναστεύσει στην Ελλάδα. Αρχίζει την αφήγησή της περιγράφοντας με δέος την απροσδόκητη άφιξη στην Ελλάδα, σαν κάτι που ποτέ δεν το «ονειρεύτηκε». Σαν κάτι που το τόλμησε. Αρχίζει μια καινούργια ζωή που την υπαγορεύουν οι παλιές ανάγκες και την νοσηματοδοτεί η ενηλικιώσή της και η ανάληψη των ευθυνών της. Σε αυτό το πλαίσιο η από θέση ισχύος (ως εξωτερική) οικιακή απασχόληση στην μεγάλη αστική περιφέρεια των Αθηνών παρέχει σταθερή ανέλιξη, εγγύηση ύπαρξης προσφοράς εργασίας και όχι περιορισμό.¹² Η περαιτέρω εκμάθηση των ελληνικών (καταλαβαίνει ελληνικά) δεν της χρησιμεύει σε τίποτα. Τόσο στην εργασία της όσο και στην προσωπική της ζωή (μιλάει αγγλικά με τον αλλοδαπό Αιγύπτιο σύντροφό της) τα αγγλικά είναι προσόν.

*Κοινωνική αναγνώριση. Κοινωνική και πολιτική συμμετοχή.
Κράτος πρόνοιας – κοινωνική προστασία – πρόσβαση
σε δημόσιες υπηρεσίες.*

Η Άντα έχει μια περιορισμένη κοινωνική ζωή. Συναναστρέφεται κυρίως ομόθρησκους ομοεθνείς της (τους συναντά στην εκκλησία κάθε Κυριακή) και έχει ελάχιστες σχέσεις με Έλληνες, μόνο με μερικούς συζύγους φίλων της σε μικτούς γάμους. Όμως δεν φαίνεται να βιώνει μη αναγνώριση ή κάποιον ηθικό και κοινωνικό αποκλεισμό. Δηλώ-

της. Ο γάμος δεν την απομάκρυνε από την γονεϊκή προστασία. Ολοκλήρωσε τη δευτεροβάθμια εκπαίδευση έχοντας παιδιά που τα πρόσχε η μητέρα της. Δούλεψε σκληρά, ως μοδίστρα, σε εργοστάσιο και σε άλλες χώρες. Ο άντρας δεν δούλευε, ζητούσε χρήματα από τους γονείς της. Όταν έχασε τους γονείς της δεν ήξερε τι να κάνει. Χώρισε. Και τις δύο φορές που ανατρέχει σε εκείνα τα χρόνια συνδέει κατά κάποιο τρόπο την απώλεια της γονεϊκής προστασίας σα μια μοιραία «αποκάλυψη» ενός ανύπαρκτου και σαφώς άνισου γάμου, που μάλλον τον αναβιώνει σα μια σκανταλιά (σε άλλο σημείο, παρεμπιπτόντως, λέει ότι ήταν από το σχολείο) παρά ως συνύπαρξη. Ο λόγος της για την έγγαμη περίοδο της ζωής της αλλά και το πρόσωπό της δείχνει κάποια «πονηριά» αλλά και δυσφορία από το βάρος και κλιμακούμενη απελπισία.

12. Βλ. Περισσότερα σχετικά με στρατηγικές ένταξης στο Liapi M. (2008), «Integration strategies of female migrants The case of Greece. Report WP 6», *FeMiPol Project*.

νει ότι δεν έχει ελεύθερο χρόνο για συναναστροφές διότι εργάζεται πολύ. Το κοινωνικό δίκτυο υπάρχει και όταν το χρειάστηκε, στο στάδιο της ανάληψης εμπρόθετης δράσης και διαπραγματευτικής ικανότητας, στηρίχθηκε σε αυτό προκειμένου να βελτιώσει την κατάστασή της. Ο ελεύθερος χρόνος που της απομένει είναι πολύτιμος και τον αφιερώνει στη σχέση της, μια σχέση εμπιστοσύνης που την τρέφει σωματικά και ψυχικά. Περιγράφει μια συμβίωση όπου εκείνος την φροντίζει, την αγαπάει και μαγειρεύει για εκείνην αλλά και την αφήνει, όταν θέλει, να μαγειρεύει τα δικά της φαγητά.

Όσον αφορά το «κράτος πρόνοιας – κοινωνική προστασία – πρόσβαση σε δημόσιες υπηρεσίες», στην περίπτωση της Άντας δεν υπάρχει άγνοια δικαιωμάτων ή έλλειψη ενημέρωσης. Η μεταναστευτική της διαδρομή είναι απολύτως νόμιμη και τυπική, έχει ασφάλιση και περίθαλψη. Στην πορεία απονομιμοποιείται για οικονομικούς λόγους. Στη συζήτηση μετά τη συνέντευξη, έδειξε να πιστεύει πως όλα αυτά είναι ανύπαρκτα στην Ελλάδα και τα αντιμετωπίζει κατά περίπτωση μόνο στο τυπικό επίπεδο (π.χ. δεν μπορεί τώρα να ταξιδέψει).

Στέγαση

Η Άντα συζεί με τον Αιγύπτιο σύντροφό της, ο οποίος βρίσκεται πάνω από 25 χρόνια στην Ελλάδα, σε ένα υπόγειο δίκωρο διαμέρισμα από αυτά που παλαιότερα προορίζονταν για θυρωρούς σε στενότητα χώρου με άλλα λόγια έχει χαμηλής ποιότητας οίκηση. Η συνέντευξη μαζί της έγινε στο δικό της χώρο και έτσι είχα τη δυνατότητα να παρατηρήσω μία σειρά από λεπτομέρειες ιδιαίτερης φροντίδας και να νιώσω τη σπιτική ατμόσφαιρα. Αφού τελείωσε την αφήγησή της θέλησε να με ξεναγήσει. Μαζί με τον σύντροφό της μου έδειξαν τις επεμβάσεις και τις ευρηματικές λύσεις που εφνύραν και στο τέλος με πήγαν σε ένα υπερυψωμένο μπαλκόνι και μου έδειξαν τον «κήπο» που είχαν διαμορφώσει στον ακάλυπτο χώρο της πολυκατοικίας. Μίλησαν για το σπίτι τους ως έξυπνη επιλογή στέγασης με φτηνό ενοίκιο, χωρίς κοινόχρηστα, χωρίς εξώσεις και παρέθεσαν προηγούμενες εμπειρίες που ακούγονταν μεν καλύτερες εκείνοι όμως τις έβρισκαν σαφώς υποδεέστερες. Μάλιστα μου είπαν ότι κρατούν ακόμη ένα δωάρι στον 2^ο όροφο γειτονικής πολυκατοικίας για να φυλάνε τα υπόλοιπα πράγματά τους, το οποίο βρισκανε ακατάλληλο για στέγαση ακόμη κι

αν τους δινότανε δωρεάν. Αντιλαμβανόμουνα ότι μιλούσανε για μία στρατηγική που αφορούσε και στα επόμενα χρόνια, όμως τότε (2011) δεν μπορούσα να καταλάβω τι προλογίζανε. Σήμερα σκέφτομαι ότι η εμπειρία που είχαν αποκτήσει από οικονομικές και κοινωνικές κρίσεις ίσως τους βοήθησε να αντιληφθούν έγκαιρα και σφαιρικά καταστάσεις και να αναπτύξουν νέες ή να επανεργοποιήσουν δοκιμασμένες στρατηγικές επιβίωσης.

Οικογένεια

Υπάρχει διακρατική οικογένεια και διπλός προσανατολισμός. Όμως, στην περίπτωση της Άντας, δεν αποτελεί ούτε μέσο διευκόλυνσης της ένταξης ούτε και εμπόδιο. Οικογένεια για την Άντα είναι ο σύντροφός της και αυτόν εμπεριέχουν τα μελλοντικά σχέδια επιστροφής και επιχειρηματικής δραστηριοποίησης στη γη που αγόρασε στη χώρα της. Η Άντα κάνει σχέδια επιστροφής, επανένωσης με τα παιδιά και εκπλήρωσης ονείρων που περιλαμβάνουν τον τωρινό της σύντροφο. Εκπληρώνει το γονικό της ρόλο στέλνοντας χρήματα στα παιδιά της και τους αγοράζει σπίτια. Νουθετεί την κόρη της να μην κάνει το ίδιο λάθος με εκείνη (πρόωρος γάμος και μητρότητα) αλλά δεν έχει δει τα παιδιά της από τότε που έφυγε (21 χρόνια). Λέει ότι δεν ταξίδεψε ούτε όταν μπορούσε και το αιτιολογεί ως μια δική της απόφαση αυτοδέσμευσης «...I said to myself before I leaving my country- I told myself that όταν φύγω από εδώ και γυρίσω στο Φιλιππίνες, I will stop, I will never come back here, in Greece».

Όταν την ρώτησα τα σχέδια για το μέλλον της, το πρόσωπό της φωτίστηκε και άλλαξε ο τρόπος ομιλίας. Χαμήλωσε τον τόνο της φωνής, ζώηρεψε το βλέμμα της και μου εκμυστηρεύθηκε: «Ahmet knows, little by little I have lands- I bought lands.....να φτιάξω σπίτι με, with πρώτα ο Θεός, μαζί ο Αχμέτ, να μένουμε μαζί ... (Στις Φιλιππίνες;)... Εκεί. Ναι, να μένουμε εκεί. To have business». Στην ερώτησή μου για το είδος της επιχείρησης, απαντά ότι θέλει να φτιάξει φούρνο, είχαν κάποτε φούρνο... Προσπαθώ να καταλάβω και τελικά συνθέτω την εικόνα: Μεγάλωσε σε νησί «Mindanao island». Όταν ο πατέρας της δεν μπορούσε πια να δουλεύει έφυγε η οικογένεια και έφτιαξε φούρνο. Η Άντα ήταν τότε 5 χρονών. «I grown up in Mindanao. Because my parents ... δεν μπορεί να δουλεύει (το ...) μπαμπάς, ... Έφτιαξε

business για φούρνο. When I am five years old, I stay, I grown up in islands. That's why εγώ μ' αρέσει πολύ θαλασσινό φαγητό. (γέλια) Ναι. I don't like κρέας, κυρία. I don't like». Θα μπορούσε να μείνει εδώ, της αρέσει «I like Greece. It's easy the money. Αλλά μετά, κυρία, εγώ που δεν μπορώ να κάνω δουλειά; And I have children...I want to die together with my children. I want together with my children when I become older».

Ο διπλός προσανατολισμός στην περίπτωση της Άντας δεν απορρέει από μία στρατηγική και εμπρόθετη δράση με σκοπό την εξισορρόπηση ανάμεσα στις δύο κοινωνίες προέλευσης και διαμονής. Τοποθετείται σε ένα απώτερο χρονικά μέλλον που και η ίδια γνωρίζει ότι οι βιολογικοί περιορισμοί είναι απαγορευτικοί για έναρξη επιχειρήσεων, ακόμη και εάν υπάρξει επιστροφή. Ωστόσο έχει απόλυτη ανάγκη να υπάρχει αυτή η δυνατότητα. Πρόκειται περισσότερο για ένα φανταστικό μεταναστευτικό σχέδιο παρά για έναν διπλό προσανατολισμό. Το όνειρο που κυριολεκτικά τρέφει την Άντα έρχεται από την πρώτη πενταετία της ζωής της και διατηρείται εδώ στο υπόγειο διαμέρισμα. Έχει γη, νησί, θαλασσινά, τον σύντροφό της και την επιθυμία επιστροφής και επανένωσης με τα παιδιά της, στο περιβάλλον που υπήρξε κάποτε ένα ευτυχισμένο παιδί.

Ταυτότητα- αίσθημα του ανήκειν

Η βιογραφική δομή της περίπτωσης της Άντας αναδεικνύει όψεις μιας περιθωριακής ένταξης, μιας αίσθησης του «ανήκειν» που περιορίζεται στη σχέση της με το σύντροφό της και πλαισιώνεται με σύμβολα. Η σχέση αυτή αποτελεί το ζωτικό της χώρο, τη νησίδα που η Άντα περιφρουρεί και όπου μπορεί να παραμένει ξένη, με πληγές και ανάγκες πρωταρχικής φροντίδας. Ο τόπος στον οποίο της επιτρέπεται να διατηρήσει τις διατροφικές της συνήθειες και ο οποίος φιλοξενεί την προσωπική της ταυτότητα με αξιοπρέπεια. Η προσωπική ταυτότητα έχει να κάνει με το ότι είμαστε «το ίδιο πρόσωπο» και είναι διαφορετική από την κοινωνική ταυτότητα, διευκρινίζει ο Sen. Κατά αυτή την έννοια η αναζητήσή της εξετάζεται ανεξάρτητα από τον πολιτισμό ενός ατόμου ή ενός συνόλου. Προσεγγίζοντας την αφήγηση της Άντας υπό το πρίσμα της θεωρίας δυνατοτήτων/ικανοτήτων ανιχνεύουμε τις πολύτιμες λειτουργικότητες.

- Η οριοθέτηση του ζωτικού χώρου. Η φοβική στάση, η στέρψη και οι απώλειες διατρέχουν τον ψυχισμό της Άντας με συγχύσεις, έλλειψη ιεραρχήσεων ή και διαφοροποιήσεων μεταξύ διαβίωσης και επιβίωσης. Ταυτίζει την πλήρωση των στοιχειωδών της αναγκών με τις πολυτίμες για εκείνη λειτουργίες. Πρόκειται για ένα ασαφές όριο η παραβίαση του οποίου απειλεί τη ζωή της.
- Η ανάπτυξη της προσωπικότητάς της σε ένα περιχαρακωμένο περιβάλλον όπου δεν είναι πλέον μόνη και όπου αισθάνεται ασφάλεια, εμπιστοσύνη και έλλειψη φόβου.
- Η έντιμη και συνεπής στάση της και η εργατικότητα της. Εκπληρώνει όλες της τις υποχρεώσεις προς τα παιδιά της. Δεν το σκάει από την εργοδότη/απόλυτο αφεντικό αλλά εξηγείται, και στις επόμενες συνεργασίες της τηρεί ό,τι έχει συμφωνήσει.
- Η δυνατότητα διατήρησης της ετερότητας. Διεκδικεί τους όρους και τις προϋποθέσεις ύπαρξης, διατροφής της και εργασίας με γνώμονα τη δυνατότητα διατήρησης των δικών της εθνικών γευστικών προτιμήσεων. Θα αποτολμούσα να πω ότι το νιώθει σαν να μη της ζητείται δήλωση φρονήματος και ταυτόχρονα το εκλαμβάνει σα σεβασμό των άλλων στα όρια που εκείνη θέτει.

6. Η ασφάλεια της επιλογής «του να είναι ξένη» σε ξένη πόλη

Συνοψίζοντας, παρατηρούμε ότι στη διαχρονική διαφοροποίηση των σχέσεων της Άντας με το κοινωνικό περιβάλλον διαγράφεται μια πορεία «απένταξης». Εάν για παράδειγμα εξετάζαμε τη ζωή της ως προς τους δείκτες ένταξης, τη χρονική περίοδο που ακολούθησε τη μετακίνησή της από τις οικιακές υπηρεσίες ως εσωτερικής και πριν αποκτήσει συμβιωτική σχέση με το σύντροφό της, θα εντοπίζαμε μια καθόλα ενταξιακή πορεία. Στη συνέχεια, χάνει τη νομιμότητα, την ασφάλιση και απομακρύνεται από το εθνικό της δίκτυο. Πρόκειται για μια συμπτωματική οπισθοχώρηση ή μπορούμε να δοκιμάσουμε να δούμε δράση και συντονισμένη τακτική στο γεγονός της μη επιδίωξης απόκτησης νέας ταυτότητας παρά τη μακροχρόνια διαμονή και την καλλιέργεια σχέσεων;

Πρέπει επίσης να λάβουμε υπόψη ότι «οι ταυτότητες, οι στάσεις, η συμπεριφορά, και η συμμετοχή στην κοινωνική σφαίρα των εθνο-

τικών ομάδων επηρεάζονται όχι μόνο από τα θέματα που λαμβάνουν χώρα εντός των ορίων των εθνικών ομάδων ή σε σχέση με άλλες ομάδες, αλλά και από διεργασίες που λαμβάνουν χώρα στην ευρύτερη κοινωνία (Beresneviciūtė V. 2003: 99). Η Άντα δεν έχει μείνει ποτέ χωρίς δουλειά ή και δουλειές, άρα διατηρεί εκείνες τις επαφές που της χρειάζονται και επενδύει στην προσωπική της ζωή δεσμευόμενη στη σχέση της. Έχει γνώση της ανομίας και της πολυνομίας της χώρας διαμονής της με αποτέλεσμα να επιλέγει με γνώμονα το οικονομικό της συμφέρον τη μη ανανέωση της άδειας της. Βλέπει τον ολοένα αυξανόμενο μεταναστευτικό πληθυσμό στη χώρα, γνωρίζει τα δεδομένα της (ηλικία, ευθύνες) και κρίνει ότι η εθνική της προέλευση αλλά και η προσωπική της αξιοπιστία της δίνουν συγκριτικά πλεονεκτήματα ανεύρεσης εργασίας, κυρίως στο χώρο των οικιακών υπηρεσιών.¹³ Δεν πρόκειται για μια στάσιμη παραμονή αλλά για επαγγελματική εξέλιξη (καλές συστάσεις, επιλογή εργοδοτών, περιγραφή εργασιών) σε έναν χώρο που προσφέρει δυνατότητες είτε νόμιμης είτε συχνά επιδιωκόμενης αδήλωτης εργασίας. Αναπτύσσει στρατηγικές επιβίωσης και διαβίωσης στο ρευστό αστικό περιβάλλον της Αθήνας, βελτιώνοντας τη ζωή της μέσα σε μια εικοσαετία, σύμφωνα με τα δικά της κριτήρια. Δεν χρειάζεται την κοινωνική συνάφεια της εθνότητάς της, δεν κοινωνικοποιείται ως Φιλιππινέζα.

Κατά την «έξη»¹⁴ της [habitus], σύμφωνα με τον τρόπο της «κοινής λογικής» και των πολύ συγκεκριμένων δομών που την προσδιορίζουν (φύλο, κοινωνική τάξη, ηλικία, εθνότητα) εργάζεται, μεταναστεύει σε γειτονικές χώρες, συντηρεί τα παιδιά που απέκτησε, όντας η ίδια παιδί. Η μετανάστευση στην Ελλάδα βιώνεται σαν γιγάντιο άλμα με ώθηση την απελπισία και το βάρος των ευθυνών, ένα άλμα που την μεταμορφώνει και την προσγειώνει στην εξωτική για την ίδια

13. Κατά μία έννοια ακόμη και η «απο-ειδίκευση θα μπορούσε να γίνει «αποδεκτή» από την άποψη μιας στρατηγικής για την ενσωμάτωση λαμβάνοντας υπόψη «...ότι η εργασία στον οικιακό τομέα μπορεί να αποτελεί μια στρατηγική επιβίωσης (Kontos & Sacaliuc 2008, Morokvasic & Catarino 2008, Krzystek 2007), ένα σκαλοπάτι (Cederberg & Anthias 2008) ή είσοδος στην αγορά εργασίας (Λιάπη 2008) ακόμη και για μετανάστριες με επαγγελματικά προσόντα και δεξιότητες» (Liapi M., Vouyioukas A. 2009: 166).

14. Όπως υποστήριξε ο Bourdieu οι μηχανισμοί κυριαρχίας κυριαρχούν συμβολικά μέσα από τις δομές του κοινωνικού χώρου και αναπαράγονται ασυνείδητα [έξεις/habitus] κατά την κοινωνικοποίηση των ατόμων.

χώρα με την αλλόκοτη διατροφή. Η ερμηνευτική μας προσέγγιση αναγνωρίζει τις «δομημένες δομές» να λειτουργούν στο αρχικό στάδιο της μετανάστευσής της ως «δομούσες δομές..., γενεσιουργές και οργανωτικές αρχές των πρακτικών και των αναπαραστάσεων». (Bourdieu P. 2006: 88). Στην πορεία της ενταξιακής διαδικασίας στην ελληνική πραγματικότητα η Άντα γίνεται σταδιακά λιγότερο εμφανής, ρυθμίζει τις προσδοκίες της και επαναπροσδιορίζει τον εαυτό της πλαγιοκοπώντας την ένταξη-ετυμγορία που της προδίδει η κατεστημένη τάξη του κυρίαρχου έθνους με το να προωθεί «κοσμοπολίτικα» την επαγγελματική ιδιότητα της «Φιλιππινέζας» στην αγορά εργασίας διατηρώντας ταυτόχρονα τη σωτήρια για εκείνη ιδιότητα της ξένης. «Η κοινωνική ενσωμάτωση σχετίζεται με μία εξατομικευμένη θέση στην κοινωνική τοπογραφία και τις ατομικές ικανότητες (ενός ατόμου) και ευκαιρίες για να εφαρμόσει το άτομο αυτές τις δυνατότητες» (Beresnevitiëutë V. 2003: 99). Η Άντα δε βιώθει μετανάστρια στην Ελλάδα, δεν έχει ταξιδέψει ή σχεδιάσει να μετακινηθεί στη χώρα, ζει ως μία ξένη στην Αθήνα. Στην πορεία της ενταξιακής διαδικασίας στην ελληνική πραγματικότητα η Άντα επιδιώκει την αφάνεια.

Η Άντα ζει «τράνσιτ» και βιώθει άνετα σε μία πόλη που έχει κυριολεκτικά μεταμορφωθεί τα χρόνια που εκείνη βρίσκεται εδώ. Με κάποιο τρόπο, επιδιώκει την ταυτότητα της ξένης με την νεωτερική έννοια. «Οι ξένοι δεν είναι μοντέρνα εφεύρεση- οι ξένοι όμως που παραμένουν ξένοι επί μακρόν, ακόμα και για πάντα, είναι... Ό,τι κι αν συμβαίνει στις πόλεις στη διάρκεια της ιστορίας τους, όσο δραστικά κι αν αλλάζει η δομή του χώρου, η όψη και το στυλ τους ανά τα χρόνια ή τους αιώνες, ένα γνώρισμά τους παραμένει σταθερό: οι πόλεις είναι χώροι όπου ξένοι μένουν και κινούνται πολύ κοντά ο ένας στον άλλο» (Μπάουμαν Ζ. 2006: 187). Η διατήρηση των διατροφικών της προτιμήσεων και η συντήρηση της επιθυμίας επιστροφής αποτελούν για εκείνη ένα σύμβολο ελευθερίας, ένα πηδάλιο χάραξης πορείας στην εργασία και στη σχέση της, μια νησίδα ασφάλειας και αξιοπρέπειας στο χάος της ελληνικής πραγματικότητας. Η πραγματικότητα της καθημερινής της ζωής έχει έναν αληθινό γάμο (αν και δεν έχει τυπικά παντρευτεί με τον σύντροφό της), σε αντίθεση με τον τυπικό αλλά ουσιαστικά ανύπαρκτο γάμο των νεανικών της χρόνων. Έχει οικονομική ασφάλεια και εναλλακτικούς ελιγμούς (όπως απονομιμοποίηση, ατομική αποταμίευση) αντιμετώπισης πιθανών κινδύνων

σε καθεστώς οικονομικής ύφεσης. Έχει διαπραγματευτική ικανότητα (υπό όρους ένταξη) και αξιοπρέπεια.

7. Αντί επιλόγου

Η ανάλυση της βιογραφικής αφήγησης μέσα από το κανονιστικό πλαίσιο της θεωρίας των ικανοτήτων σε συνδυασμό με τους δείκτες κοινωνικής ένταξης των μεταναστών ανέδειξε ποιοτικές αποχρώσεις και επέτρεψε την ανάπτυξη μιας ερμηνευτικής με ανατρεπτικές νοηματοδοτήσεις.

Εάν δεχθούμε το βάσιμο μιας τέτοιας ερμηνευτικής προσέγγισης, οδηγούμαστε στη διατύπωση της υπόθεσης ότι η σχετικοποίηση της περίπτωσης που αναλύθηκε μπορεί σε μία επόμενη φάση να συγκριθεί με άλλες περιπτώσεις (και σε συνδυασμό με ευρήματα ποσοτικών ερευνών) με σκοπό να διερευνηθεί η ύπαρξη ενός επιπέδου ασφάλειας που εγγυάται το ακίνδυνο του αυτοπροσδιορισμού. Για τον έλεγχο αυτής της υπόθεσης σε πιθανή μελλοντική διερεύνηση αναφέρουμε ενδεικτικά πιθανούς συσχετισμούς: Αποτελεί στόχο η διατήρηση ή η έγερση του δικαιώματος επιλογής, σε έναν ρευστό κόσμο; Αυτή η τάση, εάν υπάρχει, ανιχνεύεται διαχρονικά; Σχετίζεται με το αίσθημα του ανήκειν; (αναγνώριση, αποδοχή). Εντοπίζεται περισσότερο σε πολυπληθείς/πολυπολιτισμικές κοινωνίες απ' ό,τι σε τοπικές/κλειστές και αριθμητικά μικρές κοινωνίες; Συνδέεται με την ανάγκη των μεταναστριών να υπερτονίσουν μεν τη διαφορετική αφετηρία αλλά και την κοινή κατάληξη –στάση– με τους γηγενείς (περιβάλλον ένταξης).

Στην παρούσα εργασία εστιάσαμε στη διατήρηση των επιλογών που σαφώς περιγράφεται στις θεωρίες κοινωνικής ένταξης και συγκεκριμένα στην εξισορρόπηση μεταξύ προσαρμογής και αυτονομίας δράσης. Κατά μία έννοια, η πρώτη «ανάγνωση» παραπέμπει στην πολιτική χρήση της έννοιας της ένταξης (δικαιώματα μεταναστών, συμμετοχή τους στις κοινωνίες υποδοχής), ενώ η δεύτερη προσιδιάζει στην κοινωνιολογική προσέγγιση της έννοιας της ενσωμάτωσης, δίνοντας έμφαση στην πλευρά των μεταναστών και διαπραγμάτευσης της διαφορετικότητας σε μία σχέση αλληλόδρασης με τη χώρα παραμονής.

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσσση

- Bauman Z. (2006) [πρωτ. 2003], *Ρευστή αγάπη. Για την ευθραυστότητα των ανθρωπίνων δεσμών*, Αθήνα, Εστία.
- Bourdieu P. (2006), *Η αίσθηση της πρακτικής*, Αθήνα, Αλεξάνδρεια.
- Θανοπούλου Μ., Πετρονώρα Μ. (1987), «Βιογραφική προσέγγιση: Μια άλλη πρόταση για την κοινωνιολογική θεώρηση της ανθρώπινης εμπειρίας», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, τεύχ. 64, Αθήνα, ΕΚΚΕ, σ. 20-42.
- Ινστιτούτο Μεταναστευτικής Πολιτικής (2006), *Πολιτικές ένταξης των μεταναστών: Η ευρωπαϊκή εμπειρία*, Καβουνίδη Τ., Πολύζου Α., Μαυρομάτης Γ., Κοτρότσου Α., Γιαννίτσας Δ., Αλτσιτζόγλου Ν., Αβραμίδη Τ., ΙΜΕΠΟ, Αθήνα.
- Κόντου Μ. (2004), «Μετανάστριες στις παρυφές του τουριστικού κλάδου στη Ρόδο Ποιοτική βιογραφική έρευνα», Κέντρο Γυναικείων Μελετών και Ερευνών, Αθήνα.
- Παπαδοπούλου Δ. (2007), «Προς ένα μοντέλο για την πολιτική ενσωμάτωση μεταναστών», στο Ζώρας Κ., Μπαντιμαρούδης Φ., *Οι κοινωνικές επιστήμες σήμερα, Πρακτικά Συνεδρίου*, Πανεπιστήμιο Αιγαίου, Μυτιλήνη, 31 Μαρτίου-2 Απριλίου 2006, Αθήνα-Κομοτηνή, εκδόσεις Σάκκουλα, σ. 159-168.
- Τσιώλης Γ. (2006), *Ιστορίες ζωής και βιογραφικές αφηγήσεις. Η βιογραφική προσέγγιση στην κοινωνιολογική ποιοτική έρευνα*, Αθήνα, Κριτική.

Ξενόγλωσσση

- Beresnevièiūtė Vida (2003), *Dimensions of Social Integration: Appraisal of Theoretical Approaches*, Institute For Social Research, VILNIUS Ethnicity Studies, ISBN 9955-12-044-4
- Cederberg M., Anthias F. (2008), «The biographical narrative interviews with female migrants: The Swedish Case. Report WP 6», *FeMiPol Project*.
- European Commission, (2011), «Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and social Committee and the committee of the regions: European Agenda for the Integration of Third-Country Nationals, European Commission», COM (2011) 455 final, 20/7/2011.
- Fermin A., Kjellstrand S. (2005), «Study on immigration, integration and social cohesion», Erasmus University Rotterdam and Focus Consultancy Ltd, European Commission, Employment and Social Affairs DG. <http://>

- ec.europa.eu/employment_social/social_situation/docs/vc04_171_immigration
- Gil M. et al. (2007), «Immigrants integration indicators, Proposal for contributions to the formulation of a system of common integration indicators», INTI Programme «Integration of third-country nationals», Directorate General for Justice, Freedom and Security, European Commission <http://english.wodc.nl/onderzoeksdatabase/indicators-of-immigrants-integration.aspx>
- Kontos M., Sacaliuc A.V. (2008), «New female migrants: Biographical processes, integration strategies and social policies: The German case. Report WP 6», *FeMiPol Project*.
- Kraszewska K., Knauth B., Thorogood D. (2011), «Indicators of immigrant integration, a pilot study», *Methodologies and Working Papers*, Eurostat, European Commission.
http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_OFFPUB/KS-RA-11-009/EN/KS-RA-11-009-EN.PDF
- Krzystek K. (2007), «Integration of female immigrants into labour market and society. Biographical policy evaluation. The Polish case. Report WP 6», *FeMiPol Project*.
- Liapi M., Vouyioukas A. (2009), «Policy gaps in integration and reskilling strategies of migrant women», *Social Cohesion and Development*, 4 (2), pp. 159-171.
http://www.epeksa.gr/assets/variousFiles/file_1.Liapi-%20Vouyioukas.pdf
- Liapi M. (2008), «Integration strategies of female migrants. The case of Greece. Report WP 6», *FeMiPol Project*.
- Morokvasic M., Catarino Ch. (2008), «Biographical Interviews with Female Migrants: The French Case. Report WP 6», *FeMiPol Project*.
- Niessen J., Schibel Y. (2007), «Handbook on integration for policy-makers and practitioners» second edition, European Commission, Directorate General for Justice, Freedom and Security.
http://ec.europa.eu/ewsi/UDRW/images/items/doc1_1214_371021031.pdf
- Palo D., Faini R., Venturini A. (2006), «The social assimilation of immigrants», Institute for the Study of Labor (IZA), Discussion Paper No 2439. <http://ftp.iza.org/dp2439.pdf>
- Sen A. (1987), «The standard of living», in Sen, Muellbauer, Kanbur, Hart, and Williams, *The Standard of Living: The Tanner Lectures on Human Values*, Cambridge, Cambridge University Press.

- Sen A. (1992), *Inequality Re-examined*, Oxford, Clarendon Press.
- Sen A. (1993), «Capability and well-being», in Nussbaum and Sen (eds), *The Quality of Life*, Oxford, Clarendon Press, pp. 30–53
- Sen A. (1997), «Inequality, unemployment and contemporary Europe», in *International Labour Review*, 136 (2) (Summer), pp.155-171.